

CICERONAS APIE VERTIMĄ. Ką mums atskleidžia žodžių reikšmės

Audronė Kučinskienė

Vilniaus universiteto

Klasikinės filologijos katedros docentė

Garsiausias Romos oratorius Ciceronas ne tik papildė romėnų literatūrą gausiais vertimais iš graikų kalbos – kai kurie iš jų, kaip antai Arato *Reiškiniai*, vėlesnių autorių laikyti romėnų literatūros savastimi¹, – bet ir paliko mums nemažai teorinių pastabų apie vertimo sampratą. Pratešdami ankstesniame darbe pradėtą Cicerono vertimų tyrimą², šiame straipsnyje atidžiau pažvelgsime ne į vertimų praktiką, bet iš-tirsime, kokių duomenų apie vertimą, jo tikslus, paskirtį ir būdus mums yra palikęs Ciceronas.

Pirmiausia kyla klausimas, ar galime kalbėti apie ciceronišką (arba apskritai romėnišką, dar plačiau – klasikinę) vertimo teoriją. Nors dažnai studijose šmėsteli šis terminas, paprastai jis vartojamas su tam tikra išlyga. Jonathanas Powellas „theory of translation“ vartoja kabutėse, teigdamas, jog mūsų turimos Cicerono pastabos apie vertimą (kaip ir apskritai romėnų literatūros duomenys šia tema) yra per menkos, kad galėtume kalbėti apie jo vertimo

teoriją³. Mario Puelma mano, kad iš savo jaunystės vertimų praktikos Ciceronas, be abejo, buvo įgijęs metodinius gero vertimo pagrindus, ir iš to galėjo susiformuoti tam tikra vertimo teorija (*regelrechte Theorie der Übersetzungskunst*), kurią Ciceronas labai sąmoningai ir tikslingai pritaikė ir daug kur užsiminė, net jei sistemingai ir neišdėstė. Jo įnašas į vertimo teoriją tuo vertingesnis, kad jis vargiai galėjo remtis graikų, niekada moksliskai nesidomėjusių vertimo klausimais, darbais⁴. Puelmai antrina D. M. Jones: „graikai, kiek man žinoma, nesukūrė vertimo τέχνη, todėl mes neturime ir jokio lotyniško traktato apie vertimo kilmę ir principus.“⁵ Bernardas Kytzleris, trumpai aptaręs kai kuriuos vertimo teorijos ir praktikos reiškinius Antikoje, daro tokią išvadą: nors būta teorinių svarstymų šiuo klausimu, jie neišsivystė į baigtą teoriją, apimančią visus aspektus ir duodančią aiškiai apibrėžtą sistemą⁶.

³ J. G. W. Powell, „Cicero’s Translations from Greek“, in: *Cicero The Philosopher*, edited and introduced by J. Powell, Oxford University Press, 2002, 278.

⁴ Mario Puelma, „Cicero als Platon-Übersetzer“, *Museum Helveticum*, 1980, 37, 146–147.

⁵ D. M. Jones, „Cicero as a Translator“, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 1959, 6, 29.

⁶ Bernhard Kytzler, „Fidus interpres: the theory and practice of translation in classical antiquity“, *Antichthon*, 1989, 23, 50.

¹ Hieron. *Chron. praef. 1: Aratum iam Romanum Hexametris versibus edidisset.*

² Audronė Kučinskienė, „Nec ut interpres, sed ut orator: Ciceronas – vertėjas“, *Literatūra*, 2011, 53(3), 67–75.

Douglas Robinsonas teoretiko žvilgsniu aprėpia vertimo teorijos reiškinius Antikoje ir nuosekliai vartoja terminus „klasikinės, arba ikikrikščioniškos, vertimo teorijos“ (*classical / pre-Christian theories of translation*) vs. „krikščioniška tradicija“ (*Christian tradition*) ir net kalba apie vertimo kritikos (*translation criticism*) pradmenis Aulo Gelijaus *Atikos naktys*⁷. Rita Copeland kalba apie „romėnišką(-ąsias) vertimo teoriją(-as)“, tapusią pagrindu Viduramžių vertimo teorijai. Anot mokslininkės, Viduramžiai paveldėjo iš lotyniškosios Antikos ne tik kai kurias vertimų teorijos bendrąsias vietas, bet ir jos apmatas, kuriuos įvertinti mes galime tik bendrame retorikos ir gramatikos kontekste⁸.

Mūsų nuomone, vargu ar galima kalbėti apie romėnų vertimo teorijas daugiskaita, išskiriant Cicerono, Horacijaus, Kvintiliano, Plinijaus Jaunesniojo, Aulo Gelijaus teorijas kaip savarankiškus vienetus. Visi šie autoriai, išskyrus Ciceroną, paliko mums vos po vieną neišplėtotą pasisakymą apie vertimą, nepakylantį iki „teorijos“ lygmenų. Kita vertus, sujungiant juos visus, turbūt galima apibendrintai išvelgti klasikinę vertimo teoriją kaip priešpriešą IV a. įsigalinčiai krikščioniškai vertimo tradicijai. Matyt, būtų tiksliau kalbėti ne apie Cicerono „vertimo teoriją“, kuri neišvengiamai suponuoja mūsų laikų supratimą, bet ciceronišką vertimo sampratą, o drauge ir vertimo reiškinį respublikos laikų Romoje. Mat Ciceronas, be jokios abejonės,

yra ryškiausia ir įtakingiausia šios srities figūra Antikos literatūroje iki pat pirmųjų krikščionių autorių, tokių kaip Augustinas ir Hieronimas, kuriems vertimo praktika ir teorija atsivėrė nauju aktualumu dėl poreikio versti Šventąjį Raštą ir Bažnyčios Tėvų veikalus į lotynų kalbą. Ne veltui Hieronimas, ieškodamas atsakymų savo paties vertimams ir polemikai su oponentais, atsigrežia kaip tik į Ciceroną, cituodamas ir permąstydamas jo teiginius⁹.

Cicerono vertimams skirtų tyrimų pasaulyje esama nemažai¹⁰, bet daugelis jų

⁹ Hieronimas, matyt, sekdamas Ciceronu, tokio pobūdžio svarstymus dažniausiai pateikia savo kūrinių įžangose, iš kurių svarbiausia *Praefatio ad Chronicam Eusebii Pamphili*. Be to, šiai problemai skirtas vienas iš jo laišku (*Ep. LVII Ad Pammachium de optimo genere interpretandi*).

¹⁰ Paminėtina K. Atzerto daktaro disertacija *De Cicerone interprete Graecorum* (Göttingae: Officina Academica Hutniana, 1908), kurioje autorius lygina kai kuriuos Cicerono vertimus su originalo tekstais (Arato vertimai: p. 3–11, *Timaeus*: p. 11–23, Homero vertimai: p. 23–29, tragedijų vertimai: p. 30–44). Panašiu keliu eina ir D. M. Jones („Cicero as a Translator“, *Bulletin of the Institute of Classical Studies*, 1959, 6, 22–34), parodydamas vertimų netikslumus ir prasčiau pavykusias vietas. J. Powellas (*Op. cit.*, 2002, 273–300) stengiasi plačiau pažvelgti į problemą ir atsakyti į klausimus, kas yra tikslus vertimas (*accurate translation*) Cicerono ir apskritai romėnų supratimu ir kodėl daugeliu atvejų jo nesilaikoma. *Timajo* vertimo teksto kritikai, tikslams, autentiškumo problemoms ir lyginti su originalu skirtas stambus Carlo Frieso straipsnis „Untersuchungen zu Ciceros Timaeus“ (*Rheinisches Museum für Philologie*, 1899, 54, 555–592; 1900, 55, 18–54). Keith Hoskin straipsnyje „*Verbum de verbo*: The Perennial Changing Paradox of Translation“ (in *Second Hand: Papers on the Theory and Historical Study of Literal Translation*, ed. by Theo Hermans, Antwerp: ALW, 1985, 10–45) žvelgia į vertimo istoriją nuo Terencijaus iki mūsų laikų, *verbum de verbo* principu ieškodama žodžio–ženklų sampratos. Sebastianas Brockas („Aspects of Translation Technique in Antiquity“, *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 20(1), 1979, 69–87) nagrinėja pažodinio ir literatūrinio vertimo reiškinius Antikoje, daugiau dėmesio skirdamas ne graikų–lotynų, bet kitų kalbų vertimams. Išsamesnė bibliografija šia tema: Mario Puelma, „Cicero als Platon-Übersetzer“, *Museum Helveticum*, 1980, 37, 174–176.

⁷ Douglas Robinson, „Classical theories of translation from Cicero to Aulus Gellius“, *TEXTconTEXT*, 1992, 7, 22.

⁸ Rita Copeland, „Roman Theories of Translation“, in: Rita Copeland, *Rhetoric, Hermeneutics, and Translation in the Middle Ages: Academic Traditions and Vernacular Texts*, Cambridge University Press, 1995, 9–36.

sutelkia dėmesį į pačius Cicerono vertimus, lygina juos su originalo tekstais, tiria jų tikslumą ir raiškos priemones ir pan. Vertimo istorijos studijose Ciceronui taip pat skiriamas atitinkamas dėmesys, stengiantis nusakyti jo vertimo teorinius principus bei jų vietą ir įtaką Europos vertimo istorijoje¹¹. Šiame straipsnyje į problemą pažvelgsime kiek kitu kampu: aptardami, ką pats Ciceronas yra pasakęs apie vertimo reiškinį, labiausiai dėmesį sutelksime į žodžių, reiškiančių „versti“, „vertimas“, „vertėjas“, reikšmes bei vartoseną ir iš to aiškėjantį Cicerono požiūrį į vertimą.

Įprastas lotynų kalbos veiksmažodis, reiškiantis „versti iš vienos kalbos į kitą“, yra *vertere*, arba *convertere*. Be šių, Ciceronas dar vartoja *transferre*, *exprimere*, *explicare*, *reddere*, *interpretari* „versti“ reikšme su įvairiais prasmės niuansais. Tokia veiksmažodžių gausa kai kuriuos mokslininkus veda prie minties, kad „vertimas kaip veikla Ciceronui neturi apibrėžtumo, todėl jam nėra didelio poreikio paženklinėti šį aktą tam tikru konkrečiu žodžiu, eliminuojančiu visas „pašalines“ reikšmes. Tiesą sakant, visos kryptys, kur link mus veda vertimą reiškiantis žodis, yra parankios“¹². Neatmesdami tokios interpretacijos, pridursime, kad nevalia pamiršti, jog Ciceronas visų pirma – iškalbos meistras. Tad kalbos žodingumas, subtilių žodžio reikšmės niuansų pajautimas ir pavartojimas yra jo išugdytos ir išlavintos kalbos bei retorinio mąstymo savastis.

Powell as užsimena, kad dabartiniai mokslininkai vartoja *vertere* apibūdinti

¹¹ Straipsnio autorei ypač naudingi buvo šie darbai: Robinson 1992, Copeland 1995. Dar žr. Hans J. Vermeer, „From Cicero to modern times. Rhetorics and translation“, in: Justa Holz-Mänttari (ed.), *Translationstheorie – Grundlagen und Standorte*, Tampere, 1988, 93–128.

¹² Robinson 1992, 24–25.

laisvą literatūrinį vertimą (*literary*), kaip priešpriešą tiksliam pažodiniam vertimui (*literal translation*), bet atrodo, kad tam nesą pagrindo¹³. Pamėginsime atsakyti į šį klausimą. Atrodo, kad toks veiksmažodžio supratimas siekia kur kas ankstesnę jo vartoseną. Pirmą kartą mums išlikusiame romėnų literatūros korpuse veiksmažodis *vertere* reikšme „versti“ pavartotas Plauto. Komedijos *Tripinigē* (*Trinnumus*) prologe jis išveda į sceną dvi personifikuotas figūras, Prabangą (*Luxuria*) bei jos dukterį Stoką (*Inopia*), ir Prabangos lūpomis pristato komedijos graikišką originalą bei jo autorių:

*huic Graece nomen est Thensauro fabulae;
Philemo scripsit, Plautus vertit barbare,
nomen Trinummo fecit, nunc hoc vos rogat
ut liceat possidere hanc nomen fabulam.*

(Plaut. *Trin.* 18–21)¹⁴

Visiškai analogiška eilutė yra ir komedijos *Asinarija*, arba *Asilinē* (*Asinaria*) prologe:

*[...] huic nomen graece Onagost fabulae;
Demophilus scripsit, Maccus vortit barbare;
Asinariam volt esse, si per vos licet.*

(Plaut. *Asin.* 10–12)¹⁵

Kaip matome, Plautas vartoja veiksmažodį *vertere* savo paties *comoedia palliata* kūrimui apibūdinti, kuris, mūsų dienų supratimu, labiau yra laisvas graikiškų pjesių

¹³ Powell 2002, 278.

¹⁴ *Drama ši graikiškai vadinasi „Lobiu“: / Filėmonas parašė, Plautas išvertė / Barbariškai, pakrikštyta Tripinige. / Jis prašo jūsų dramai vardą tą palikt. Cituojamas Jono Dumčiaus vertimas iš nepublikuoto rankraščio, VUB Rankraščių skyrius, F 220–261. Čia ir toliau citatose paryškinta straipsnio autorės.*

¹⁵ *[...] pjesės vardas graikiškai — / „Onagas“. Rašė Dėmofilas. Išvertė / Ją Makkas barbarų kalbon. „Asinarija“/ Ją nori pavadinti, jei leisit. Cituojamas Jono Dumčiaus vertimas iš nepublikuoto rankraščio, VUB Rankraščių skyrius, F 220–239.*

perdirbimas. Galbūt iš čia kyla samprata, jog *vertere* reiškia laisvą, netikslų vertimą. Tačiau, mūsų nuomone, vargu ar Plautas kėlė sau klausimą, kas yra vertimas ir koks jis turėtų būti. Jam rūpėjo ne „išversiti“ graikišką pjesę, bet tiesiog pasinaudoti graikiška medžiaga ir sukurti naujovišką lotynišką kūrinį, kuriuo galėtų pajuokinti Romos publiką. Taigi frazėje *Philemo scripsit, Plautus vertit barbare* veiksmoždis *vertere* veikiausiai pavartotas bendrąja, neutralia prasme, ir neturėtume joje ieškoti tikslumo ar laisvumo konotacijų. Šiuo atveju svarbiau pastebėti priešpriešą tarp *scripsit*–*vertit*, t. y. sukurti naują kūrinį vs. jį perkurti, adaptuoti naujai kalbai.

Jaunesniam Plauto kolegai Terencijui, atrodo, kur kas labiau rūpėjo vertimo tikslumas. Jis stengiasi apibrėžti savo kūrybos metodą, atsiribodamas nuo Plauto, ir savo tikslesniam vertimui apibūdinti pasitelkia posakį *verbum de verbo exprimere*, prie kurio mes dar grįšime, nagrinėdami Cicerono medžiagą:

*Synopthnescontes Diphili comoediast:
eam Commorientis Plautu' fecit fabulam.
in Graeca adulescens est qui lenoni eripit
meretricem in prima fabula: eum Plautus
locum
reliquit integrum, eum hic locum sumpsit sibi
in Adelphos, verbum de verbo expressum
extulit.
(Ter. Ad. 6–11)¹⁶*

Verta pažymėti, kad tiek Plauto, tiek savajam kūrybos procesui nusakyti Terencijus renkasi ne žodį *scribere*, bet *facere*, juo nusakydamas ne naujo kūrinio sukūrimą, bet senajai komedijai įprastą kontamina-

¹⁶ Difilo veikalą „*Synopthneskontes*“ / *Mums Plautas perdirbo į „Mirštančius drauge“ / Toj graikiškoj komedijoj, pačioj pradžioj, / Vyrukas mergą atima iš sąvadautojo. / Tą vietą Plautas išmetė, tad „Broliams“ nūn / Ji paimta ir žodis žodin išversta.* (A. Dambrauskas)

cijos principą, dėl kurio naudojimo poetui nuolat tenka gintis komedijų prologuose polemizuojant su kritikais¹⁷.

Po Terencijaus ilgoką laiką tarpums išlikusioje romėnų literatūroje neturime nė vieno užsiminimo apie vertimą, kol apie tai vėl prabyla Ciceronas. Kaip minėta, Ciceronas nei joks kitas romėnų autorius neparasė teorinio veikalo apie vertimą. Duomenų apie Cicerono požiūrį į vertimo paskirtį, svarbą, tikslumą ir kitus klausimus turime ieškoti po kruopelę įvairiuose veikaluose. Svarbiausias šaltinis – Cicerono filosofinių traktatų įžangos, kuriose autorius formuluoja pradėto darbo tikslus ir sumanymą. Dažnai jis gina savo, kaip vertėjo, teisę ir principus, įrodinėja savo veikalo reikšmę, atsakydamas į kritikų argumentus¹⁸. Tokios medžiagos randame veikalų *Apie gėrio ir blogio ribas* (*De finibus bonorum et malorum*), *Apie dievų prigimtį* (*De natura deorum*), *Akademių mokymo* (*Academica*)¹⁹ įžangose. Prie jų reikia pridurti trumpą retorikos traktatą *Apie geriausių oratorių* (*De optimo genere oratorum*), kuris tikriausiai buvo parašytas

¹⁷ Ter. Ad. 7: *Plautu' fecit fabulam*; Andr. 9: *Menander fecit Andriam et Perinthiam*; Heaut. 17–18: *multas contaminasse Graecas, dum facit / paucas Latinas.*

¹⁸ Tiesa, Douglas pataria nepriimti už gryną pinigą visko, kas sakoma traktatų įžangose („Not can everything that Cicero says in the prefaces be taken at face value.“). Vis dėlto šiuo atveju nematome priežasčių, kodėl turėtume nepasikliauti Cicerono žodžiais. Cf. A. E. Douglas, „Form and Content in the *Tusculan Disputations*“, in: *Cicero The Philosopher*, edited and introduced by J. Powell, Oxford University Press, 2002, 197.

¹⁹ Turime galvoje *Academica II* (kai kurių leidėjų vadinamą *Academica posteriora*), o ne pirmojo leidimo išlikusią knygą *Lucullus* (*Academica priora*). Apie tai žr. Cicero, *De natura deorum. Academica*, with an english translation by H. Racham, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, London: William Heinemann Ltd, 1967, 399–402 (The Loeb Classical Library, vol. XIX).

kaip įžanga Demostenio ir Aischino kalbų vertimams.

Traktato *Apie gėrio ir blogio ribas* pradžioje Ciceronas numato galimus oponentus ir jo veikalo kritikus: i) tie, nors ir gabūs žmonės, kurie iš esmės nemėgsta filosofijos, ii) tie, kurie nesmerkia filosofijos, bet laiko ją menku užsiėmimu, iii) graikų literatūros mylėtojai, niekinantys lotynų literatūrą (*erunt etiam, et ii quidem eruditi Graecis litteris, contemnentes Latinas, qui se dicant in Graecis legendis operam malle consumere*), iv) tie, kurie mano, kad filosofija – Ciceronui netinkamas žanras (*Fin. I.1*). Sunkiausia, Cicerono teigimu, atsakyti aniems lotynų raštijos niekintojams: (*qui se Latina scripta dicunt contemnere; Fin. I. 4*). Kam skaityti lotyniškai, jei galima tą patį perskaityti graikiškai? Taip manančius žmones Ciceronas kaltina neišprusimu (*rudem*), tinginyste ar pasipūtumu (*aut inertissimae segnitiae est aut fastidii delicatissimi; Fin. I. 4*) ir vadina romėnų vardo nekenčėjais (*inimicus paene nomini Romano; Fin. I. 4*). Ciceronas kategoriškai nesutinka su tokia nuomone. Jo manymu, verta perskaityti net ir prastą lotynišką vertimą:

in quibus hoc primum est in quo admirer, cur in gravissimis rebus non delectet eos sermo patrius, cum idem fabellas Latinas ad verbum e Graecis expressas non inviti legant. [...] cum Sophocles vel optime scripserit Electram, tamen male conversam Atilii mihi legendam putem. (Fin. I. 4–5)

Labiausia juose stebina mane tai, kad jiems neteikia džiaugsmo rimčiausi dalykai, parašyti gimtąja kalba, nors jie nesibodi skaityti lotyniškas pjesiukes, pažodžiui išverstas iš graikų kalbos. [...] Nors Sofoklis puikiai parašė „Elektrą“, tačiau net ir prastai išverstą Atilijaus, manau, man dera perskaityti.²⁰

Šiuose svarstymuose pirmiausia pastebime tą pačią *scribere vs. convertere* priešpriešą kaip pirmiau cituotose Plauto eilutėse (*Trinn. 19*). Antra, opozicija „graikiškas vs. lotyniškas“ ir „poezijos vertimai vs. filosofijos vertimai“. Poezijai suteikiamas menkinantis atspalvis, dramas pavadinant mažybiniu žodžiu „pjesiukės“ (*fabellae*), kuris, atrodo, taikomas tiek komedijoms, tiek tragedijoms, nes ankstesniame sakinyje jis mini tragikus Enijų, Pakuvijų kaip priešpriešą Euripidui ir komediografus Cecilijų, Terencijų – Menandriui. Be to, matome, jog tikslus vertimas apibūdinamas *ad verbum exprimere*, panašiai kaip Terencijaus *Broliuose* (*Ad. 11*). Posakis *verbum de verbo* (ir jo variacijos *verbum e verbo, verbum pro verbo, ad verbum*), jo vartoseną ir prasmės kitimą nuo Cicerono iki krikščionių autorių yra plati tyrimų sritis, reikalaujanti atskiro tyrimo. Dabar, sutelkę dėmesį į veiksmažodžių vartoseną, apsiribosime trumpa pastaba, kad Ciceronas mums išlikusiuose raštuose vartoja šį posakį keturis kartus su veiksmažodžiu *exprimere* („perteikti, išreikšti“)²¹, visais atvejais turėdamas galvoje tikslų pažodinių vertimą, ir vienintelį kartą su *reddere*²² metaforiškai. Vienintelis logiškas būdas paaiškinti, kodėl Ciceronas *ad verbum* principą taiko lotyniškoms pjesėms, anot Powello²³, yra laikyti tai perdėjimu, siekiant parodyti savo paties filosofinių veikalų pranašumą. Jis priešina pjeses, kurios tebusios pažodinis originalo perdirbi-

²¹ *Fin. I. 4: cum idem fabellas Latinas ad verbum e Graecis expressas non inviti legant; Fin. III. 15: nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit; Luc. 31: et istam κατάλημψιν, quam ut dixi verbum e verbo exprimentes comprehensionem dicemus; Tusc. III. 44: ea, quae modo expressa ad verbum dixi;*

²² *Opt. gen. 14.*

²³ Powell 2002, 277.

²⁰ Čia ir toliau citatų vertimai straipsnio autorės.

mas, su savo veikalais, kurie nėra nei vertimai, nei konkrečių kūrinių pritaikymai, bet graikų filosofinės minties perteikimas originaliu dėstymo būdu.

Dar vienas įdomus svarstymas, atskleidžiantis Cicerono santykį su originalo tekstu, susijęs su vertėjo samprata. Toliau to paties traktato įžangoje (*Fin. I. 7*) atsakydamas į numanomus kritikų priekaištus, Ciceronas formuluoja savo filosofijos dėstymo principą: jis nesimaš vertėjo vaidmens (*nos non interpretum fungimur munere*), bet jam priimtinas graikų filosofų mintis jungias su savo paties dėstymu ir perteikias savo tautiečiams sklandžia lotynų kalba (*splendide dicta*). To darbo rezultatai supriešinami su graikų autorių vertimais tikrąja prasme (*quae sint conversa de Graecis*), aiškiai teikiant pirmenybę originaliems kūriniams²⁴.

Dar aiškiau šis principas atskleidžiamas lyginant su tikrais vertimais, kuriuos šiuo atveju reprezentuoja senųjų Romos poetų atlikti graikiškų originalų vertimai.

Quamquam, si plane sic verterem Platonem aut Aristotelem, ut verterunt nostri poetae fabulas, male, credo, mererer de meis civibus, si ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem. sed id neque feci adhuc nec mihi tamen, ne faciam, interdictum puto. Locos quidem quosdam, si videbitur, transferam, et maxime ab iis, quos modo nominavi, cum in-

²⁴ *Quid? si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea, quae dicta sunt ab iis, quos probamus, eis que nostrum iudicium et nostrum scribendi ordinem adiungimus, quid habent, cur Graeca anteponant iis, quae et splendide dicta sint neque sint conversa de Graecis? (Fin. I. 6).*

O kas, jei mes imamės ne vertėjo vaidmens, bet pirmame visa, kas pasakyta tų, kuriems pritariame, ir prie to pridėdame savo nuomonę ir savo dėstymo tvarką? Ką jie turi prieš, kodėl graikiškiems kūriniams teikia pirmenybę prieš tuos, kurie ir dailiai išsakyti, ir nėra išversti iš graikų?

ciderit, ut id apte fieri possit, ut ab Homero Ennius, Afranius a Menandro solet. (Fin. I. 7)

Jei išversčiau Platoną ar Aristotelį taip, kaip mūsų poetai vertė pjeses, galima pamanyti, prastai pasitarnaučiau savo piliečiams, pateikdamas jų pažinimui tuos dieviškus talentus. Šito lig šiol nedariau, bet nemanau, kad man tai uždrausta daryti. Tačiau kai kurias vietas, jei pasirodys verta, išversiu, ypač iš minėtųjų autorių, kai pasitaikys tai tinkamai priderinti, kaip kad Enijus paprastai perkelia iš Homero, Afranijus – iš Menandro.

Ši vieta atskleidžia artimos reikšmės veiksmažodžių (*vertere* ir *transferre*) vartosenos niuansus. Ciceronas teigia, kad Platono ir Aristotelio jis niekada lig šiol nevertė (*id neque feci adhuc*) taip, kaip poetai vertė pjeses (*ut verterunt nostri poetae fabulas*), bet, jei šitai padarytų, labai pasitarnautų bendrapiliečiams²⁵. Kita vertus, jis išversias ar, tiksliau, perimsias, pasiskolinsias (*transferam*) kai kurias minėtų autorių vietas, kurios pasirodys tinkamos ir darniai pritiks jo dėstomiems dalykams (*cum incidereit, ut id apte fieri possit*), kaip kad Enijus darė su Homero, o Afranijus – su Menandro veikalais.

Įdėmiau išsižiūrėkime, kokią mintį Ciceronas teigia skaitytojui, lygindamas savo veikalus su poetų vertimais. Galimi keli šios antitezės aiškinimai. Pirma, galbūt kalbama apie pažodinį vertimą, kuris ankstesnėje citatoje priskirtas dramaturgam, ir kuris, suprantame, yra svetimas pačiam Ciceronui. Tačiau mūsų tyrimai rodo, kad veiksmažodis (*con*)*vertere* reikš-

²⁵ *Credo, mererer de meis civibus. Žodis credo čia, kaip ir Cicerono vartosenos daugeliu atvejų, teikia sakiniui ironijos, paryškinančios mintį. Cf. Quinct. 62; Rosc. Am. 76; 134; Div. Caec. 22; 33; Verr. II. 1.31; 62; II. 2.157; II. 4.102; II. 4.149; II. 5.67; 78; Sul. 39; 88; Arch. 10; 25; Phil. I. 11; etc.*

me „versti“ Cicerono vartojamas neutraliai ir neimplikuoja vertimo pažodiškumo ar laisvumo²⁶. Antra, galbūt Ciceronas pabrėžia, kad nesistengia išversti viso kūrinio, bet tik pavienes jo ištraukas. Šia prasme jis lig šiol nevertęs Platono, kaip poetai verčia pjeses. Bet iš kitų šaltinių žinome, kad Ciceronas yra vertęs išstisus graikų veikalus (Quint. X. 5.2; Hieron. *Ep.* 106. 3; *Adv. Ruf.* II. 25; *Chron. praef.* 1) ir juos publikavo (*edidit*; Quint. X.5.2), o Hieronimo pastaba (*Platonis integros libros ad verbum interpretatus est*; Hieron. *Chron. Praef.* 1) leidžia manyti, jog Ciceronas išvertęs visą Platono *Protagorą*, o ne ištraukas. Taigi, antitezės esmė slypi daug giliau. Mūsų manymu, ji implikuoja žanrinį kūrinio naujumą. *Vertere* tinka Plauto ir Akcijaus kūriniais, kai jie graikišką originalą perteikia lotyniškai. *Transferre* taikoma ne tiek vertimams, kiek tam tikrų graikiško originalo elementų *perkēlimui*, kuriant romėnišką žanrą: Enijus neverčia Homero, bet, kurdamas romėnišką nacionalinį epą, kai ką perima iš jo poemų (poetikos elementus, palyginimus, formulėmis tapusius posakius); Afranijus, kurdamas romėnišką togatą, nebeverčia Menandro, kaip darė Terencijus, bet perima iš jo kai kuriuos elementus. Lygiai taip Ciceronas *perneša*

²⁶ Mūsų skaičiavimu, tokia reikšmė šis veiksmazodis Cicerono pavartotas 12 kartų: *Div.* II. 63: *ut nos otiosi vertimus*; *Fin.* I. 5: *Electram, tamen male conversam Atilii*; *Fin.* I. 6: *neque sint conversa de Graecis*; *Fin.* I. 7: *si plane sic veterem Platonem aut Aristotelem, ut verterunt nostri poetae fabulas*; *Fin.* V. 49: *nam verti, ut quaedam Homeri, sic istum ipsum locum*; *Leg.* II. 17: *Quid enim negotii est eadem prope verbis isdem conuersa dicere?*; *N.D.* II. 104: *'Utar' inquit 'carminibus Arateis, quae a te admodum adulescentulo conversa...'*; *Off.* II. 87: *e Graeco in Latinum convertimus*; *Opt. gen.* 18: *in orationibus e Graeco conversis*; *Opt. gen.* 23: *si e Graecis omnia conversa non erunt*; *Tusc.* II. 26: *verti enim multa de Graecis*; *Tusc.* III. 29: *licet enim, ut saepe facimus, in Latinum illa convertere.*

graikų filosofines žinias savo tautiečiams, ir tame procese jis gali pasiskolinti kai kurias vietas iš Platono ar kitų šaltinių ir savo nuožiūra inkorporuoti juos į savo veikalus. Šitai vertimai tampa medžiaga naujam žanrui – romėnų filosofinei prozai kurti. Ciceronas yra užsibrėžęs įgyvendinti svarbų lingvistinį projektą – „prakalbinti“ lotynų kalbą ir priversti ją pasakyti tai, ko anksčiau nėra sakiusi, taigi paprastas mimetinis ekvivalentiškumas jam nėra pakankamas²⁷. Ciceronas nesistengia versti Platono ir Aristotelio bei kitų graikų filosofų, bet perima kai kurias jų vietas (*locos quidem quosdam, si videbitur, transferam*), jei jos tinka jo mintims dėstyti.

Taigi, viena vertus, žodžiai *vertere* ir *transferre* nagrinėjamoje citatoje tarsi vartojami sinonimiškai²⁸, kita vertus, *transferre* turi reikšmės „perkelti, pernešti iš vienos kultūros į kitą“ atspalvį, ypač kai kalbama apie genialių („dieviškų“) graikiškų kūrinių perteikimą savo tėvynainių pažinimui (*ad eorum cognitionem divina illa ingenia transferrem*). Su literatūriniu vertimų perdirbimu susijusiame kontekste šis žodis pirmąsyk pasirodo Terencijaus vartosenoje: komedijų prologuose, pristatydamas savo pjeses ir jų graikiškus šaltinius, poetas sakosi *perkēles* tam tikras scenas iš originalo²⁹, nesuteikdamas

²⁷ Hoskin 1985, 13–14.

²⁸ Kai kurie vertėjai, pvz., Fiodorovas, verčia juos tuo pačiu žodžiu „versti“ (*перевести*), šitai, mūsų manymu, prarasdami subtilius minties niuansus. *Жг. Марк Туллий Цицерон, О пределах блага и зла. Парадоксы стоиков*, перевод с латинского Н. А. Федорова. Комментарии Б. М. Никольского, Москва: Российский государственный гуманитарный университет, 2000, *ad loc.*

²⁹ *Ter. Eun.* 32–33: *personas transtulisse in Eunu-chum suam / ex Graeca*; *Andr.* 12–13: *quae convenire in Andriam ex Perinthia / fatetur transtulisse atque usum pro suis.*

veiksmazodžiui vertimo prasmės. Kaip rodo mūsų tyrimai, pirmiau cituotas *Fin. I. 7* yra vienintelis atvejis Cicerono raštuose (drauge ir visoje ankstesnėje lotynų raštijoje), kai *transferre* maksimaliai priartėja prie reikšmės „versti“. Kitais atvejais Ciceronas jį vartoja tiesiogine reikšme „pernešti, perkelti iš vienos vietos į kitą“ arba perkeltinėmis: „perduoti“, „nukreipti“ ir pan., o retorikos traktatuose – dažniausiai „reikšmės perkėlimo“ prasme³⁰. Atvirkščiai, jau I–II a. romėnų autoriai, tokie kaip Seneka, Plinijus Vyresnysis ir Jaunesnysis, Kvintilianas, veiksmazodį *transferre*, naujosiose kalbose tapsiantį žodžių „versiti“, „vertimas“ pagrindu (pvz., *translate*, *translation*), gana įprastai vartoja vertimo prasme³¹.

Prieš pereidami prie kitos ištraukos nagrinėjimo atkreipkime dėmesį į dar vieną svarbią detalę cituotame *Fin. I. 7* fragmente. Ciceronas sakosi perkelsiąs išverstas Platono citatas, tik jei jos tinkamai priderėsia prie naujai kuriamo teksto (*cum incidet, ut id apte fieri possit*)³². Čia užčiuopiame deramumo (*aptum*, arba *decorum*, gr. *prepon*) principą, vieną iš svarbiausių retorikos reikalavimų³³, galima sakyti, valdantį ir persmelkiantį visas *virtutes orationis*. Iš esmės tai saiko ir gero skonio pojūtis (*quid est satis*), kurio stoka gyvenime veda prie netinkamo elgesio, o mene – prie

neskoningumo. Mūsų nuomone, jis lygiai svarbus ir vertinant Cicerono vertimus.

Panašios problemos aptariamoms ir Cicerono *Akademių mokymo* pirmosios knygos pradžioje. Vienas iš dialogo dalyvių Varonas išsako nuomonę, kad filosofijos mokytis reikia iš graikų, nes romėnai nėra pasistūmėję šiose srityje (*Acad. I. 4 sq.*), nors filosofinių minčių esama ir jo paties menipėjose, kurios yra Menipo pamėgdžiojimas, bet ne vertimas (*quae Menippum imitati non interpretati*; *Acad. I. 8*). Varono nuomone, niekas tiesiog neskaitys filosofijos lotynų kalba: išsilavinę žmonės, kurie siekia filosofijos, be abejo, moka graikiškai, taigi gali pasisemti jos žinių iš pirminio šaltinio, o nemokantys graikiškai neskaitys ir lotyniškai, nes jiems filosofija tiesiog nerūpi (*aut enim Graeca legere malent qui erunt eruditi, aut ne haec quidem qui illa nescient*; *Acad. I. 10*). Ciceronas imasi ginti filosofiją lotynų kalba. Tiesa, kad išsilavinusieji pirmiausia filosofijos ieškos graikų raštuose, bet turbūt ir lotyniškųjų nepaniekins (*qui Graeca poterunt non contemnent sua*), kaip kad neniekina lotyniškai rašančių poetų. Juk skaito jie poetus, imituojančius graikų pjeses, nors gali paskaityti originalą, kodėl gi turėtų neskaityti filosofijos veikalų?

quid enim causae est cur poetas Latinos Graecis litteris eruditi legant, philosophos non legant? an quia delectat Ennius Pacuvius Accius multi alii, qui non verba sed vim Graecorum expresserunt poetarum – quanto magis philosophi delectabunt, si ut illi Aeschylum Sophoclem Euripidem sic hi Platonem imitentur Aristotelem Theophrastum. oratores quidem laudari video si qui e nostris Hyperidem sint aut Demosthenem imitati. (*Acad. I. 10*)

*Kur priežastis, kodėl graikų literatūroje išpru-
sę skaito romėnų poetus, bet neskaito romėnų*

³⁰ Lot. *transferre* – graikiškas atitikmuo μεταφέρειν, iš kurio kilęs žodis metafora.

³¹ E. g. Sen. *Dial. (Ad Polybium de consolatione)* XI. 11.5: *sic enim illa ex alia lingua in aliam transtulisti*; Plin. *N.H.* XVIII. 65: *ad verbum tralata sententia*; Plin. *Ep.* VII. 9.2: *quae legentem sefellissent, transferentem fugere non possunt*; Quint. II.1.4: *quam in Latinum transferentes litteraturam vocaverunt*.

³² Apie tai, kaip išverstos Platono ir kitų filosofų ištraukos įtraukiamos į Cicerono traktatų tekstą, žr. A. Kučinskienė, *Op. cit.*, 2011, 72–73.

³³ *De or.* I. 132: *caput esse artis decere*; *Orat.* 70–75.

filosofų? Ar dėl to, kad juos žavi Enijus, Pakuvijus, Akcijus ir daugelis kitų, kurie perteikė ne žodžius, bet graikų poetų jėgą? Tai kiekkart labiau žavės filosofai, jei, kaip anie pamėgdžiojo Aischilą, Sofoklį ar Euripidą, taip šie – Platoną, Aristotelį ar Teofrastą. Juk aš matau, kaip giriamas bet kuris iš mūsų oratorių, įstengęs pamėgdžioti Hiperidą arba Demosteną.

Šioje vietoje vėl ryškus poezijos ir filosofijos sugretinimas ar net priešprieša, tačiau jos išlaikomos vieno lygmens, poezija nėra taip sumenkinama, kaip *De finibus* I. 4, vis dėlto pirmenybė teikiama filosofijai: jei jau mokyti žmonės nesibodi lotyniška poezija, tai juo labiau (*quanto magis*) neturėtų atmesti tų, kurie imituoja Platoną, Aristotelį, Teofrastą. Apie tuos pačius poetus sakoma priešingai nei anksčiau aptartame epizode: jie nesistengė versti graikiškų pjesių pažodžiui, bet perteikė kūrinio prasmę ir jėgą (*non verba sed vim*³⁴), t. y. laikėsi to paties principo, kurį, kaip matysime, Ciceronas taiko savo paties vertimams (*Opt. gen.* 14, 23)³⁵. Kita vertus, negalima nepastebėti, kad ir apie poezijos, ir apie filosofinės prozos kūrimą kalbama kaip apie tam tikrą imitavimą, sekimą (*imitarentur*), ir šitam reiškiniui nesuteikiama neigiama konotacija, kurią mums, įpratusiems baisėtis plagiato reišk-

iniu, suponuoja žodis „mėgdžioti“. Imitavimas ar sekimas nelaikomas nepageidaujamu literatūrinės kūrybos elementu. Toks požiūris rodo bendrąją romėnų literatūros tendenciją sekti pasirinktais etalonais, juos mėgdžioti, perkurti ir integruoti į savąją kultūrą, mokantis iš geriausiųjų, bet kartu ir varžantis su jais bei stengiantis juos pranokti. Kol kas Ciceronas, kaip ir visi iki jo buvusieji bei būsimi Aukso amžiaus poetai, imituoja graikus. Ateis laikas, kai romėnai nukreips savo žvilgsnį nuo graikų ir ims imituoti patį Ciceroną, Vergilijų ir kitus savosios literatūros klasikus.

Veikalo *Apie oratorių* ištrauka (*De or.* I. 154–155), kurią Robinsonas (*Op. cit.*, 1992, 20) vadina pirmuoju tekstu apie vertimą Vakarų literatūroje³⁶, pateikia mums retesnius, pavienius žodžių artima „versti“ reikšme vartojimo atvejus. Ciceronas čia Kraso lūpomis kalba apie savo jaunuoliškas intensyvaus kasdienio iškalbos lavinimo pratybas (*In cotidianis autem commentationibus [...] proponere solebam illam exercitationem maxime*). Įdėmiai įsiskaityę į tekstą, galime pastebėti vertimo vaidmenį jaunuolio lavėjimo procese. Iš pradžių, dar visai jaunutis (*adulescentulus*), pasirinkęs lotyniškas eiles (*aut versibus propositis quam maxime gravibus*) arba perskaitęs oratoriaus kalbą kiek tik leido įsidėmėti atmintis (*aut oratione aliqua lecta ad eum finem, quem memoria possem comprehendere*), jis pasistengdavo tą patį atkartoti savais žodžiais, bet kaip įmanoma gražiau (*verbis aliis quam maxime possem lectis*). Tačiau netrukus pastebėjęs, jog toks būdas riboja jo žodžių pasirinkimą, mat tinkamiausius, gražiausius posakius jau buvo pavartojęs Enijus ar Grakchas – imituojamo originalo

³⁴ Cf. *Fin.* I. 4: *fabellas Latinas ad verbum e Graecis expressas*.

³⁵ Tokį nenuoseklumą kai kurie komentatoriai (pvz., B. M. Nikolskis pirmiau nurodytame rusiškame Cicerono traktatų leidime: Цицерон, *О пределах благи и зла. Парадоксы стоиков*, 2000, *ad loc.*) aiškina tuo, kad Ciceroną labiau domina jo paties minties vystymasis, negu tikrieji Enijaus bei Pakuvijaus privalumai ir trūkumai. *Akademikų mokymuose* Ciceronui svarbu pabrėžti lotyniškai rašančių poetų savarankiškumą, kad parodytų, kuo jie gali patraukti graikų poezijos žinovus; *Apie gėrio ir blogio ribas* Ciceronas nori parodyti, kad jis pats gerokai pranoksta poetus gebėjimu laisvai perteikti graikų autorių mintis, todėl jo kūriniai turi dominti labiau nei Enijaus ir Pakuvijaus.

³⁶ Veikalas sukurtas 55 m. pr. Kr.

atoriai. Teliko arba kartoti tuos pačius žodžius, kas visai neugdo iškalbos, arba, kas dar blogiau pradedančiam oratoriui, įprasti rinktis ne pačius geriausius posakius (*si eisdem verbis uterer, nihil prodesse; si aliis, etiam obesse, cum minus idoneis uti consuescerem*). Tuomet jis ėmęs įsiminti ir lotyniškai perteikti graikų oratorių kalbas, kitaip sakant, ėmėsi vertimo:

Postea mihi placuit, eoque sum usus adolescens, ut summorum oratorum Graecas orationes explicarem, quibus lectis hoc adsequerbar, ut, cum ea, quae legeram Graece, Latine redderem, non solum optimis verbis uterer et tamen usitatis, sed etiam exprimerem quaedam verba imitando, quae nova nostris essent, dum modo essent idonea. (De or. 155)

Vėliau man patiko kitas būdas, ir juo aš naudojaisi jau vyresnis būdamas: išreikšti lotyniškai žymiausių graikų oratorių kalbas. Jas skaitydamas aš pasiekiau, jog perteikdamas lotyniškai, ką perskaitęs graikiškai, ne tik rinkausi geriausius mūsų įprastus žodžius, bet ir mėgdžiodamas nusikaldačiau mums naujų žodžių, kad tik būtų tinkami.

Tokios pratybos plėtė jaunuolio žodyną, nes be jau „pavartotų“ žodžių (*optimis verbis uterer et tamen usitatis*), jam tekdavę pagal originalo pavyzdį sukurti naujų žodžių, priderančių kontekstui, t. y. būtinai išlaikant deramumo principą *decorum* (*dum modo essent idonea*). Kitaip tariant, anot Robinsosno (*Op. cit.* 1992, 28), vertimas Ciceronui yra naudingas atsisakant suvaržymų, išlaisvinant oratoriaus žodinę vaizduotę iš imituojamo teksto pančių. Tokios vertimo pratybos skirtos ne svetimos, bet gimtosios kalbos ugdymui, jos lavino kalbančiojo protą, pratino parinkti tinkamiausią žodį ar sukurti naują, lavino gimtosios kalbos žodingumą, stilingumą – iškalbos privalumus (*virtutes dicendi*), būtinus

geram oratoriui. Drauge ir padėjo pakylėti lotynų kalbą į graikų kalbos lygį³⁷. Šitaip suprantamas vertimas nėra vien paprasta *imitatio*, bet kultūrinio praturtėjimo būdas³⁸.

Kaip matome, šioje ištraukoje Ciceronas vartoja veiksmažodžius, kurių nė vienas tiesiogiai nereiškia „versti“, bet kiekvienas jų metaforiškai atskleidžia šį savitą vertimo-perfrazavimo veiksmą: originalo tekstą *išskleisti* (*explicare*) savąja kalba, mėgdžiojant svetimą kalbą, tarsi vaške ar marmure savojoje kalboje *išspausti*, *išreikšti* (*imitando exprimere*) naujadarą ir *atiduoti* (*reddere*) skaitytojui lotyniškai perteiktą graikų oratoriaus kalbą. Douglas Robinsonas, ypač mėgstantis žaisti metaforomis, savitai aiškina šių veiksmažodžių reikšmės niuansus. Anot jo, *exprimere*, ypač drauge su *imitando*, reiškia atlieti ar suformuoti vieną dalyką, pagal jau esamą formą. Cicerono frazė *etiam exprimerem quaedam verba imitando* kelia asociaciją su puodžiumi, kuris, mėgdžiodamas jau egzistuojantį dalyką, kuria kažką nauja, pvz., suteikia moliniam indui veido panašumą (*op. cit.* 27). Be to, mokslininkas pažymi, kad pasirenkami veiksmažodžiai su priešdėliu *ex-* (*exprimere* ir *explicare*), rodantys, jog vertimas kreipiamas į išorę, į platų kultūrinį kontekstą. Mes turime gar-

³⁷ Kitoje vietoje Ciceronas kalba apie deklamaciją graikų kalba, kurios drauge ugdė lotynišką kalbą, nes „graikų kalba, tokia turtinga puošmenų, pratino ir lotyniškai panašiai kalbėti“ (*quod Graeca oratio plura ornamenta suppeditans consuetudinem similiter Latine dicendi adferebat; Brut.* 310). Cf. Plin. *Ep.* VII. 9.2–3; Quint. X. 5.2.

³⁸ William Adler, „*Ad verbum or ad sensum*: the Christianization of a Latin translation formula in the 4th century“, in: *Pursuing the Text. Studies in Honor of Ben Zion Wacholder on the Occasion of his Seventieth Birthday*, ed. By John C. Reeves and John Kampen, 1994, 333.

siają Hieronimo frazę *non verbum e verbo, sed sensum exprimere de senso* (Ep. LVII. 5.2–5), bet vėliau šia reikšme žodis *exprimere* nunyksta. Mat krikščioniškajai vertimo tradicijai priimtinesni žodžiai *imprimere* ir *im-plicare*: *įspausti* į vertimus Biblijos prasmes (*implications*), *įvyniojant* (*implicating*) vertimus į Bažnyčiai priimtina įspaudą (*impress*), arba štampa³⁹.

Veiksmažodis *reddere* turi skolos grąžinimo atspalvį. Vertėjas kaip įsiskolinimą pasiima originalo tekstą ir privalo jį *atiduoti* skaitytojui savosios kalbos žodžiais. Panašiai ir oratoriaus kalbos tikslai gali būti suprantami kaip privaloma skola skaitytojui: *Docere debitum est, delectare honorarium, permovere necessarium.* (*Opt. gen.* 3)⁴⁰. Labiausiai šiuo žodžio reikšmės niuansu Ciceronas žaidžia traktate *Apie geriausią oratorių*, sukurdamas piniginę metaforą, prie kurios mes dar grįšime vėliau (*Opt. gen.* 14).

Dar vienas ypač svarbus veiksmažodis, padedantis suprasti ciceroniškąją vertimo sampratą, yra *interpretari* ir bendrašakniai *interpres, interpretatio*. Pirmiau nagrinėtoje *De finibus* įžangoje Ciceronas sakosi nelaikąs savęs tik vertėju (*interpres*) ir daro aiškią skirtį tarp paprastų vertimų bei savo filosofinių veikalų:

Quid? si nos non interpretum fungimur munere, sed tuemur ea, quae dicta sunt ab iis, quos probamus, eisque nostrum iudicium et nostrum scribendi ordinem adiungimus, quid habent, cur Graeca anteponant iis, quae et splendide dicta sint neque sint conversa de Graecis? (*Fin.* 6)

O kas, jei mes imamės ne vertėjo vaidmens, bet stengiamės išsaugoti, kas pasakyta tų, kuriems pritariame, ir prie to pridėdame savo nuomo-

nę ir savo dėstymo tvarką? Ką jie turi prieš, kodėl graikiškiems kūriniams teikia pirmenybę prieš tuos, kurie ir dailiai išsakyti, ir nėra išversti iš graikų?

Ir vėl labai aiškiai deklaruojamas žanro naujumas, bet ne vien tai. Mat net ir tada, kai Ciceronas imasi vertėjo vaidmens tikrąja žodžio reikšme, būtent, kai jis verčia Aischino ir Demostenio kalbas, traktate *Apie geriausią oratorių*, kuris, kaip manoma, buvęs parašytas kaip įžanga šiam vertimui, jis teigia išvertęs ne kaip vertėjas, bet kaip oratorius (*nec converti ut interpres, sed ut orator; Opt. gen.* 14)⁴¹.

Kitoje *De finibus* vietoje Ciceronas panašiais žodžiais vėl brėžia griežtą skirtį tarp savęs ir neiškalbingų vertėjų (*interpretes indiserti*), gebančių versti tik pažodžiui: *nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiserti solent [...]* (*Fin.* III.15). Galiausiai *Tuskulo pašnekesiuose*, norėdamas pabrėžti, kad pateiktoji mintis esanti ne jo, bet Epikūro, Ciceronas teigia tam kartui ėmėsis tikro vertėjo vaidmens, kad kas nors nepamanytų, kad jis tai išgalvojęs⁴²: *[...] in eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam, – fungar enim iam interpretis munere, ne quis me putet fingere – dicis haec:* [Platono citata] (*Cic. Tusc.* III. 41).

Pateiktieji pavyzdžiai ir yra visi Cicerono raštuose mūsų aptikti atvejai, kai *interpres* pavartotas „literatūros vertėjo“

³⁹ Gaila, kad neišliko patys kalbų vertimai, kuriuos palyginę su išlikusiais graikiškais originalais galėtume geriau suprasti Cicerono postuluojamus vertimo principus. Esama abejonių, ar šie vertimai apskritai buvo atlikti. Apie tai žr. Audronė Kučinskienė, „Ciceronas: idealaus oratoriaus paieškos“, *Literatūra*, 2001, 43(3), 86–96.

⁴² Juo labiau kad keliais paragrafais anksčiau Ciceronas, pasinaudodamas prosopopėjos figūra, pateikė pramanytą filosofų kalbą, ką jie galėtų pasakyti svarstomo klausimu (*Tusc.* III. 36–37).

³⁹ Robinson 1992, 25–28.

⁴⁰ Mokyti – oratoriui privalu, teikti malonumo – garbinga, jaudinti – būtina.

prasmė, visais atvejais pabrėžiant vertimo pažodiškumą. Kitais kartais (bent septynis kartus) *interpres* reiškia žodžių verčiantį vertėją, t. y. nesiejant su rašytinio teksto vertimu, arba dažniausiai – tarpininką, patikėtinį ir (sapnų, pranašysčių, ženklų ar įstatymų) aiškintoją.

Lygiai taip ir veiksmažodis *interpretari* paprastai vartojamas apibūdinti tikslų vertimą, kuriam, anot Cicerono, didelių gabumų nereikia: lengva esą norimą sakinių išvertus kone tais pačiais žodžiais pasakyti, tačiau tai nesuteikia rašančiajam savitumo:

Nam sententias interpretari perfacile est, quod quidem ego facerem, nisi plane esse uellem meus. Quid enim negotii est eadem prope uerbis isdem conuersa dicere? (De leg. II.17)

Lengva išversti mintis, ir tai padaryčiau, jei nenorėčiau verčiau būti savitas. Kas gi čia sunkaus tą patį kone tais pačiais žodžiais pasakyti?

Vadinasi, geras vertėjas suvokiamas kaip originalus kūrėjas, įnešantis į tekstą kažką savito.

Interpretari dar aptinkamas tuose kontekstuose, kur kalbama apie konkrečių žodžių vertimą, tinkamo atitiktens parinkimą, pavyzdžiui:

Cumque duae formae praestantissimae sint, ex solidis globus (sic enim σφαῖραν interpretari placet), ex planis autem circulus aut orbis, qui κύκλος Graece dicitur [...] (N.D. II. 47)⁴³

Dvi formos yra labiausiai išskirtinės: iš tūrinių – rutulys (nes taip reikia versi sphaera), iš plokščiųjų – ratas, arba apskritimas, graikų vadinamas kyklos.

Visi šie pastebėjimai suponuoja mintį, kad *not ut interpres, sed ut orator* reiškia

⁴³ Analogiški atvejai: *Off.* I. 142; II. 5; *Leg.* II. 29; *Fin.* III. 35.

laisvo, literatūrinio vertimo nuostatą, kurios laikosi Ciceronas. Tikriausiai čia esama tiesos, bet tokia išvalga būtų pernelyg supaprastinta. Juk daugelis mokslininkų sutaria, kad Ciceronui nesvetima tikslaus vertimo idėja, ir gerai pažįstamos tokios vertimo problemos kaip tikslų atitikmenų stygius, kalbų sintaksinių skirtumų įveikimas, naujadarų kūrimas, vertinių, skolinių panaudojimas ir pan.⁴⁴ Net savo filosofiniuose traktatuose kartais jis elgiasi kaip *interpres*, versdamas tiksliai ar bent jau teigia šitai daras⁴⁵. Vadinasi, jis sąmoningai atsisako *ad verbum* principo ir renkasi būti *orator non interpres*. Ieškodami paaikškinimo, ką tai reiškia Ciceronui, atidžiau įsiskaitykime į traktatą *Apie geriausių oratorių (De optimo genere oratorum)*.

Poleminė veikalo esmė ta, kad, kaip *Brute* bei *Oratoriuje*, Ciceronas stoja prieš naujuosius Romos atikistus, laikiusius save Atėnų iškalbos tęsėjais, tačiau tą iškalbą traktavusius gana siaurai ir vienpusiškai. Jie sekė oratoriaus Lisijo ir istoriko Tukidido paprastu, glaustu ir griežtu stiliumi, atmesdami Demostenio, Platono, Isokrato, Ksenofonto tradicijas, jų kalbos puošnumą ir turtingumą. Kitaip tariant, pasirinkę žemąjį stilių (*genus humile*), jie atmetė ir neigė aukštojo stiliaus (*genus grande*), būdingesnio vadinamajai azijinei iškalbai, dekoratyvumą. Taigi Ciceronas siekia įrodyti, kad tobulas yra tik tas oratorius, kuris valdo visus kalbos stilius, o tokio ieškoti reikia Atėnuose: „kadangi žymiausi iš grai-

⁴⁴ Puelma 1980, 146; Hoskin 1985, 10–45.

⁴⁵ Be pirmiau cituoto *Tusc.* III. 41 pavyzdžio, dar žr. *Leg.* II. 45: *Platoni prorsus adsentior, qui si modo interpretari potuero, his fere uerbis utitur: [cituojama Plat. Leg. 955e–956b]; Fin.* II. 21: *animadverte igitur rectene hanc sententiam interpres: [citata]; Fin.* II.100: *epistulam [...], quam modo totidem fere uerbis interpretatus sum, etc.*

kų oratorių buvo atėniečiai, o tarp jų aiškiai pirmavo Demostenas, tai kiekvienas, kuris seks jo iškalba, bus ir atikistas, ir puikus oratorius; jeigu jau Atikos oratoriai mums keliami kaip sektnas pavyzdys, gerai kalbėti ir reiškia kalbėti atiškai.⁴⁶ Todėl Ciceronas ėmėsis darbo – parodyti tautiečiams tikrosios atikinės iškalbos pavyzdį:

Sed cum in eo magnus error esset, quale esset id dicendi genus, putavi mihi suscipiendum laborem utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium. Converti enim ex Atticis duorum eloquentissimorum nobilissimas orationes inter seque contrarias, Aeschinis et Demosthenis; nec converti ut interpretes, sed ut orator, sententiis isdem et earum formis tamquam figuris, verbis ad nostram consuetudinem aptis. In quibus non verbum pro verbo necesse habui reddere, sed genus omne verborum vimque servavi. Non enim ea me adnumerare lectori putavi oportere, sed tamquam appendere. (Opt. Gen. 13–14)

Kadangi neretai klystama dėl to, kokia iš tikrųjų yra šioji iškalba, ėmiausi darbo, man pačiam nebūtino, bet, manau, naudingo besimokantiems retorikos meno. Aš išverčiau dviejų iškalbingiausių Atikos oratorių, Aischino ir Demostenas, garsiąsias kalbas, nukreiptas viena prieš kitą. Išverčiau jas ne kaip vertėjas, bet kaip oratorius: tas pačias mintis ir jų išsakymo formas, panašiai kaip retorine figūras pritaikydamas mūsų kalbos įprastai vartosenai. Tai darydamas, nesistengiau versti žodis į žodį, bet siekiau perteikti patį kalbos stilių bei jėgą. Maniau, jog žodžius reikia ne atskaičiuoti skaitytojui, bet tarsi atsverti juos pagal svorį.

Ciceronas ištaria savo garsiąją, bene daugiausia interpretacijų sulaukusią frazę:

⁴⁶ quoniam Graecorum oratorum praestantissimi sint ei qui fuerint Athenis, eorum autem princeps facile Demosthenes, hunc si qui imitetur, eum et Attice dicturum et optime, ut, quoniam Attici nobis propositi sunt ad imitandum, bene dicere id sit Attice dicere. (Opt. gen. 13)

nec converti ut interpretes, sed ut orator. Kitas sakiny, paaiškinantis šį teiginį, deklaruoja mūsų jau minėtą nepažodinio vertimo principą *non verba sed vim*: įprastais savosios kalbos vartosenai žodžiais perteikti svetimos kalbos mintis, sakinio struktūrą ir kalbos figūras, o bendrai tariant – kalbos jėgą (*vim*). Vaizdžiau paaiškinti šią mintį turi toliau einanti metafora, pagrįsta veiksmazodžio *reddere* pinigine reikšme: vertėjas nemano esąs skolingas atskaičiuoti skaitytojui lygiai tiek žodžių (tarsi monetų), kiek jų buvę originalo tekste, bet verčiau atsverti juos pagal svorį. Visi originalaus teksto elementai – *sententiae, formae, figurae* – yra pavaldūs lotynų kalbos įprastinei vartosenai (*verbis ad nostram consuetudinem aptis*), o pinigine keityklos metafora (*adnumerare–appendere*) leidžia suprasti, kad iškeistas į lotynišką valiutą originalo tekstas įgys naują kokybę⁴⁷.

Kaip ir anksčiau nagrinėtų traktatų įžangose, Ciceronas numato du galimus oponentų priekaiškus, į kuriuos jaučia reikalą trumpai atsakyti:

Huic labori nostro duo genera reprehensionum opponuntur. Unum hoc: 'Verum melius Graeci.' A quo quaeratur eequid possint ipsi melius Latine? Alterum: 'Quid istas potius legam quam Graecas?' Idem Andriam et Synephebos nec minus [Terentium et Caecilium quam Menandrum legunt, nec] Andromacham aut Antiopam aut Epigonos Latinos recipiunt; [sed tamen Ennium et Pacuvium et Accium potius quam Euripidem et Sophoclem legunt]. Quod igitur est eorum in orationibus e Graeco conversis fastidium, nullum cum sit in versibus? (Opt. gen. 18)⁴⁸

Manajam darbui gali prikišti du dalykus. Vieni sakys: „Vis tiek graikiškai skamba gražiau“.

⁴⁷ Copeland 1995, 34.

⁴⁸ Tekstas pateikiamas pagal Giomini redakciją: M. Tulli Ciceronis *De optimo genere oratorum*, edidit Remus Giomini, Romae: Herder, 1995.

Tiesa, bet ar jie patys gali geriau perteikti lotyniškai? Kiti: „Kodėl šitai turėčiau skaityti, o ne graikiškai?“ Vis dėlto skaito „Andrietę“ ir „Sinefėbus“, Terencijų ir Cecilijų skaito ne mažiau nei Menandrą, neatmeta lotyniškosios „Andromachės“ ar „Antiopės“, ar „Epigonų“; taigi Enijų, Pakuvijų, Akcijų skaito mėliau nei Euripidą ir Sofoklį. Kam gi toji panieka iš graikų verstoms kalboms, jei neniekinate eiliuotų kūrinių vertimų?

Atsakymas dėl originalo prioriteto prieš vertimą yra analogiškas mūsų nagrinėtiems polemikos atvejams (*Fin.* I. 5–7; *Acad.* I. 10): jei skaitytojo palankumo sulaukia verstinė poezija, t. y. jau senas tradicijas turintys romėnų literatūros žanrai, kodėl neturėtų savąja kalba būti skaitoma ir naujos rūšies literatūra – lotyniškoji filosofinė proza arba, šiuo atveju, verstinė retorika.

Traktato pabaigoje Ciceronas dar kartą apibendrina savo vertimo principus:

*Quorum ego orationes si, ut spero, ita **expressero** virtutibus utens illorum omnibus, id est sententiis et earum figuris et rerum ordine, verba persequens eatenus, ut ea non abhorreant a more nostro—quae si e Graecis omnia **conversa** non erunt, tamen ut generis eiusdem sint, elaboravimus—, erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes qui Attice volent dicere. (*Opt. gen.* 23)*

Taigi jei man pavyks, kaip tikiuosi, išversti šias kalbas, perteikiant visus jų privalumus, tai yra mintis, jų formą bei seką, o kalbos tikslumą išlaikant tiek, kiek tai leidžia mūsų įprasta vartosena (jei ir ne visus paraidžiui išverčiau žodžius, stengiausi išsaugoti bendrą prasmę), tai turėsime pavyzdį, pagal kurį bus vertinamos oratorių, laikančių save atiškos iškalbos sekėjais, kalbos.

Ką reiškia *utilem studiosis, mihi quidem ipsi non necessarium*? Besimokančiam iškalbos meno, kaip matėme iš *De or.* I. 155, vertimas yra kalbą ugdantis metodas. To-

gio vertėjo-imituotojo pastangos skirtos ne tiek išsaugoti šaltinio tekstą, kiek sutelktos į vertimo tekstą ir kalbą, jos lavinimą ir turtinimą. Vertėjui prireikia kruopštumo ir supratingumo, siekiant priartėti, ištraukti į originalo tekstą (*intelligentia ex hoc et iudicium adquiritur*; Plin. *Ep.* VII. 9.3), bet syki atvėrus šaltinio kalbą, ji jau tampa priemone formuoti ir veikti savąją. Svetimos kalbos grožis ir jėga, jos *figurae multae et variae* turi prasiskverbti į vertėjo-tarpininko kalbą ir drauge padėti jam ugdyti svarbiausią oratoriaus gebėjimą – įtikinti. Tokį vertimo būdą Rita Copeland vadina hermeneutiniu (*op. cit.* 37). Cicerono, rašančio *Apie geriausių oratorių*, padėtis kitokia. Jam nebereikia mokytis įtikinimo meno, kurį brandus oratorius yra puikiai įvaldęs, bet jis pateikia vertimo pavyzdį besimokantiems iškalbos, kad jie turėtų į ką lygiuotis.

Mūsų manymu, apibūdindamas save *not interpres, sed orator*, Ciceronas pirmiausia stengiasi pabrėžti ne vertimo laisvumą ar pažodiškumą, bet naujai sukurto teksto retorinę įtaigą. Jos siekdamas jis nebijo pavartoti žodžio neiprasta reikšme arba du žodžius vietoj vieno originale, ar prireikus sukurti naują žodį⁴⁹, ko galbūt nesiryžtų daryti neišprusę vertėjai (*interpretes indiserti*), neturintys pakankamų iškalbos mokslo pagrindų ir įgūdžių. Ci-

⁴⁹ Ciceronas pats šitaip dėlioja žodžio parinkimo prioritetus: i) panaudoti įprastesnį, mažiau specifinį lotynišką žodį nei graikiškas originalo terminas; ii) panaudoti kelis žodžius, perteikiančius vieno graikiško žodžio prasmę; iii) jei tai nepavyksta, pasiskolinti graikišką žodį: *nec tamen exprimi verbum e verbo necesse erit, ut interpretes indiserti solent, cum sit verbum, quod idem declaret, magis usitatum. equidem soleo etiam quod uno Graeci, si aliter non possum, idem pluribus verbis exponere. et tamen puto concedi nobis oportere ut Graeco verbo utamur, si quando minus occurret Latinum [...]* (*Fin.* III.15).

ceronas yra oratorius iki kaulų smegenų. Įgimtas oratoriaus talentas, išlavintas ir išugdytas retorikos studijų, persmelkia jo kalbą ir mąstymą, kad ir ką jis sakytų ar rašytų. Kaip vaizdžiai sako C. Atzertas, iškalba gyvena ir klesti jame kaip dvasia kūne⁵⁰. Kaip tik tai jam leidžia neabejoti savo, kaip vertėjo, gabumais. Jis imasi vertimo be kokių nors išankstinių griežtų taisyklių, bet kūrybiškai žiūri į vertimo procesą, nes būti geru oratoriumi yra pakankama sąlyga būti ir geru vertėju. Išlavintas oratoriaus skonis ir retorikos mokykloje išugdytas vienas iš svarbiausių retorikos reikalavimų – *decorum* pojūtis ir yra vyraujantis vertimo principas. Vertėjas, kaip ir geras oratorius, kiekvieną žodį, retorinę figūrą ar stiliaus puošmeną privalo priderinti prie bendro kalbos stiliaus, koncepcijos ir situacijos.

Maža to, išversti *kaip oratoriui* reiškia išversti taip, kad įteigtum skaitytojui kalbėtojo požiūrį. Robinsonas tai įvardija terminu „dinaminis, arba funkcinis ekvivalentiškumas“ („dynamic“ or „functional“ equivalence)⁵¹, pažymėdamas juo vertėjo siekį perteikti originalo kalbos funkciją, ir priversti į kitą kalbą išverstą tekstą *veikti* savo kalbinėje aplinkoje. Jaunas oratorius, lavinantis savo įgūdžius Aischino ar Demosteno kalbų lotyniškais imitacijomis ar vertimais, neišsipareigoja perteikti Romos publikai tikslaus kalbos teksto, bet greičiau įtikinti publiką taip, kaip sugebėjo įtikinti graikų oratorius. Tačiau toks iškalbos meistras kaip Ciceronas

jau imasi vertimo didaktiniais tikslais (*laborem utilem studiosis*), turėdamas tikslą parodyti naujiesiems Romos atikistams ir visai bendruomenei, kas yra tikroji atikinė iškalba. Naujai sukurtu-išverstu tekstu jis siekia *įtikinti* skaitytojus kritiškai vertinti neoatikistų ribotą iškalbą⁵². Šiuo požiūriu Cicerono atliktas Demosteno ir Aischino kalbų vertimas turi *veikti* naujoje kalbinėje situacijoje, t. y. jis nėra savitikslius, bet turi ir antrinę funkciją – dalyvauja polemikoje su neoatikistais ir siekia įtikinti (*persuadere*).

Baigiamuoju traktato sakiniu vertėjas tarsi leidžia vietoj savęs prabilti Aischinui (*Sed de nobis satis. Aliquando enim Aischinem ipsum Latine dicentem audiamus; Opt. gen. 23*)⁵³. Tai skamba labai moderniai: gerame vertime originalo autorius tarsi kalba pats už save. Bet Ciceronas yra tikras, jog, pasinaudojęs visais *Latinitas* ištekliais (*verbis ad consuetudinem aptis*), šiuo vertimu jis sukūrė ir pateikė tautiečiams tikrosios *graikų* retorikos pavyzdį. Dabar norintiems susipažinti su atikinės iškalbos šedevrais neberekės kreiptis į Demosteno bei Aischino graikiškas kalbas, juos atstos Cicerono vertimas. Vadinasi, geras vertimas gali ir turi pakeisti originalą naujoje kalbinėje aplinkoje. Maža to, Ciceronas manosi sukūręs standartą, pagal kurį galės būti vertinami kiti lotyniški retorikos tekstai (*erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes qui Attice volent dicere*). Tai jau ne Demosteno ar Aischino, bet

⁵⁰ „Sed Cicero usque adeo orator est, ut vigeat in eo vivatque oratoria disciplina tamquam animus in corpore.“ (Carolus Atzert, *De Cicerone interprete Graecorum*, Dissertatio inauguralis, Göttingae: Officina Academica Hutniana, 1908, 29)

⁵¹ Robinson 1992, 29–30.

⁵² Cf. *Opt. gen. 5: Hic labor meus hoc assequetur, ut nostri homines quid ab illis exigant, qui se Atticos volunt, et ad quam eos quasi formulam dicendi revocent intellegant. – Šio mano darbo tikslas – kad mūsų tautiečiai suprastų, ko reikia reikalauti iš tų, kurie laiko save atikistais, ir kokį sakytumę, matą jiems taikyti.*

⁵³ *Bet pakaks apie mane. Paklauskime pagaliau paties lotyniškai prabilusio Aischino.*

jo paties nuopelnas. Vis dėlto vertimas visiškai nenutraukia ryšio su originalo tekstu, jis leidžia kalbėti šaltinio autoriui kita kalba (*Aeschinem ipsum Latine dicentem audiamus*), bet drauge perima ir išsaugo pamatinio teksto autoritetą, šiuo atveju jo „atiškumą“, ir būtent toki atikinės iškalbos modelį, kokį reprezentuoja šie du Atėnų oratoriai. Tik taip jis gali tapti *regula, formula* – pavyzdžiu, taisykle ar standartu, į kurį galės lygiuotis visi kiti atišškai kalbantys oratoriai, pagal kurį nuo šiol galės būti matuojami ir vertinami kiti lotyniškos iškalbos paminklai.

Ciceronui nekyla abejonių dėl vertimo kokybės⁵⁴. Jam nereikia kokių nors oficialių tai patvirtinančių institucijų – Vertėjų sąjungos, kritikų recenzijų, įstatymiškai nustatytų plagiato taisyklių ar Bažnyčios aprobavimo, jei kalbėtume apie kanoninių tekstų vertimus. Vienas žmogus – Ciceronas-vertėjas, geriausias savo laikmečio atikinės iškalbos žinovas ir oratorius, be

⁵⁴ Vienintelis atsakymas į galimą priekaištą dėl vertimo trūkumų – tiesmukas klausimas: ar galite išversti geriau? (*possint ipsi melius Latine; Opt. gen. 18*)

niekieno pagalbos, gali leisti Aischinui prabilti per jį pakankamai aiškiai, kad sukurtų vertimo ekvivalentiškumo normą. Vienintelė ir pakankama sąlyga – būti geru oratoriumi, t. y. turėti visapusišką išsilavinimą (kokio iš oratoriaus reikalauja pats Ciceronas), išlavintą kalbos pojūtį ir skonių, gerus iškalbos įgūdžius. To pakanka ne tik verčiant graikų oratorių kalbas – dabar sakytumėm, savo srities kūrinius, kurių medžiaga, leksika ir stilistinės priemonės oratoriui gerai pažįstama, bet ir filosofinius bei poezijos tekstus, kurių nedvejodamas imasi mūsų vertėjas. Bet nepamirškim, kad retorika, būdama antikinio išsilavinimo pagrindas, kartu persmelkia ir tarsi sujungia visą antikinę literatūrą, sukurdamai jai reikiamą raiškos priemonių arsenalą. Taigi *converti ut orator* anaipol nereikia „išverčiau laisvai“, bet išverčiau, vadovaudamasis oratoriui būdingu kalbos pojūčiu ir *decorum* pajautimu, subtiliai parinkdamas ir derindamas kiekvieną žodį, posakį kalbos figūrą, kad jie optimaliai perteiktų originalo teksto grožį ir įtaigą. Kitaip tariant, *converti ut orator* reiškia *converti optime*.

CICERO ABOUT TRANSLATION: EXPLORING THE MEANING OF WORDS

Audronė Kučinskienė

S u m m a r y

The author of the article reveals Cicero's attitude towards translation, exploring some passages from his rhetorical and philosophical treatises which deal with translation from Greek to Latin, and paying most attention to the usage of words with the meaning "translate, translator".

To conclude, the regular Latin verb for "to translate" (*con*)*vertere* in Cicero's usage implies neither the accuracy or literalism of translation. For a close

literal translation he uses *interpretari* or such expressions as *ad verbum (verbum de verbo verbum e verbo, ad verbum) exprimere, verbum pro verbo reddere*. The verbs *exprimere, explicare, reddere* are used more or less metaphorically to express various aspects of translation from Greek, which includes also a free interpretation of the original and borrowing some elements from the original. According to our observations, *Fin. I. 7* is the only case in Cicero's

extant scripts, as well as the first in Latin literature, when the verb *transferre*, while meaning “to transfer, to borrow, to use in context” comes closest to *vertere*. By contrast, the authors of I–II AD, such as Seneca, Pliny the Elder and the Younger, Quintilian use the word *transferre* with the meaning of translation quite regularly.

We argue that when Cicero calls himself *not interpres, sed orator*, he tries to indicate first of all not the closeness or freedom of translation, but rather the rhetorical power of his text. He is not afraid to use a word in not a very common sense, or two words for one in the original, or to create a new one if necessary, which may seem too bold for the *interpretes indiserti* not so skilled and well-trained in rhetorics. Cicero approached his work of translation without any preconceived rules, and the main standard referred to is his own taste based on the ruling principle of rhetorics – *decorum, aptum, prepon* – i.e. appropriateness. Cicero, as a translator as well as an orator, matches every word, rhetorical figure and phrase to the style,

conception and situation of the work in order to express most effectively *vim orationis*. In other words, *converti ut orator* means *converti optime*.

Yet more, to translate as orator means to convey to the reader the original function of the source text and to make it act in the new cultural context of the translation language. In the case of *De optimo genere oratorum*, the Latin translation of the Demosthenes’ and Aeschines’ orations must become a weapon in Cicero’s polemics with the Neoatticists and persuade the Roman audience to value critically their limited eloquence. A really good translation, on the one hand, enables the author of the source text to speak through it (*Aeschinem ipsum Latine dicentem audiamus; Opt. gen. 23*), on the other, such a translation manages to displace the original work: to learn the Attic rhetoric, Roman youths will be able to turn to the Latin translation made by Cicero, which must become a standard for the other Roman orators (*erit regula, ad quam eorum dirigantur orationes qui Attice volent dicere; Opt. gen. 23*).

Gauta 2012-09-19
Priimta spaudai 2012-10-03

Autorės adresas:
Vilniaus universiteto
Klasikinės filologijos katedra
Universiteto g. 5, LT-01131 Vilnius
El. paštas: audronekucinskiene@hotmail.com